

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Insania moralis, psychopathia sequalis. De medicalisering van homoseksualiteit, 1860-1930

Dorp, Jim van

Citation

Dorp, J. van. (2002). Insania moralis, psychopathia sequalis. De medicalisering van homoseksualiteit, 1860-1930. *Leidschrift : Mens Sana In Corpore Sano? Aspecten Uit De Medische Geschiedenis*, 17(April), 81-101. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72900>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72900>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

INSANIA MORALIS, PSYCHOPATHIA SEXUALIS. DE MEDICALISERING VAN HOMOSEKSUALITEIT, 1860-1930.

Jim van Dorp

*'En ik heb mijn stoel eens dicht bij den baard geschoven en hem verteld, dat hetgeen, wat hij tot wondere ontdekking bij zich zelf opgemerkt had, meer voorkwam. Ik heb hem verteld, dat het een aangeboren afwijking is, dat hij is als de blinde, die nimmer kleuren zal aanschouwen, dat hij nimmer de liefde tusschen man en vrouw zal begrijpen. Dat hij huwen kan, dat hij kinderen zal kunnen krijgen, doch dat een huwelijk van hem een misdaad is, een misdaad tegenover de vrouw en tegenover de Maatschappij: Want onder zijn nakomelingen zouden er kunnen zijn, die dieper afwijkingen nog vertoonden op geslachtelijk gebied dan hij en tegenover de vrouw, die hem liefhad zou elke liefdesbetuiging een leugen zijn'*¹

Wie een medische encyclopedie uit het begin van de twintigste eeuw openslaat, heeft grote kans dat hij daarin de term 'homoseksualiteit' zal aantreffen. Aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw bestond er nauwelijks twijfel over hoe de 'verkeerde geslachtsaandoening' of 'het uranisme' moest worden beschouwd, namelijk als een afwijking, een ziekte of een psychische aandoening. Een homoseksueel of 'urning' ('urninde' als het een vrouw betrof) was zoiets als een blinde, een kreupele of een zenuwzieke. Hij was een patiënt die leed aan een gebrek waardoor hij 'anders' was dan een normaal persoon. Talloze wetenschappers, van psychologen tot urologen en van criminologen tot neurologen, bogen zich over de aard en het wezen van het uranisme. Men ging driftig op zoek naar verklaringen en oorzaken en – belangrijker nog – men trachtte een remedie tegen de kwaal te vinden. Menig medisch tijdschrift werd volgeschreven met de bevindingen over homoseksuelen, over vermeende erfelijkheid, genetische degeneratie en de rol van de opvoeding. Minstens evenveel ruimte werd ingenomen door de beschrijving van succesvolle behandelingsmethoden, van hypnose via shocktherapie tot (pogingen tot) zaadbaltransplantaties.

Hoewel menigeen aan het begin van de 21^e eeuw met gemengde gevoelens terug zal kijken op deze periode uit de geschiedenis van de

¹ Bilz, *De nieuwe natuurgeneeswijze* (vertaling uit het Duits door G.A. Ootmar, Amsterdam, 1922) 1350.

homoseksualiteit, kan deze niet zonder meer als ‘barbaars’ terzijde worden geschoven. Het werk van zo’n drie generaties wetenschappers tussen ruwweg 1860 en 1930 betekende een cesuur in de wijze waarop over homoseksualiteit gedacht werd. Voor die tijd werd ‘homoseksualiteit’ (de benaming werd pas in 1868 bedacht, daarvoor duidde men het verschijnsel doorgaans aan met de term ‘sodomie’) nagenoeg uitsluitend in theologische termen benaderd, wat betekende dat sodomie eenvoudigweg als een ernstige zonde werd beschouwd welke navenant bestraft diende te worden. Er werd verder niet of nauwelijks serieus nagedacht over het verschijnsel. Na 1860 waren het pioniers als Ulrichs en von Krafft-Ebing die als eersten meer onderzoek deden naar het verschijnsel homoseksualiteit. Zij – en in hun voetspoor mensen als Hirschfeld en Freud – waren degenen die homoseksualiteit voor het eerst uit de taboesfeer trokken en een meer genuanceerde en wetenschappelijke onderbouwde visie wisten te formuleren. Na verloop van tijd ontstond langzamerhand het besef dat homoseksualiteit niet zomaar ‘een daad’ was, vergelijkbaar met het eten van een appel, het scheren van een schaap of het stelen van een brood, maar ‘een aard’, een behoefte of verlangen dat permanent in een individu aanwezig is en dat deel uitmaakt van de persoonlijkheid van dat individu. Dit veranderde inzicht leverde in de eerste decennia van de twintigste eeuw de basis voor de eerste (embryonale) homo-emancipatiebewegingen die zich ten doel stelden de massa voor te lichten over homoseksualiteit, een einde te maken aan de discriminatie van homoseksuelen en de onttrekking van homoseksualiteit uit de sfeer van het strafrecht.

***Sodomia* en de gerechtelijke geneeskunde**

Voor 1868 bestonden er nog geen homoseksuelen en bestond ook de homoseksualiteit nog niet. Er waren mannen en vrouwen die seksuele handelingen verrichtten met personen van hetzelfde geslacht. Maar men kende dit verschijnsel niet onder de naam ‘homoseksualiteit’. Ook had men geen duidelijke conceptuele perceptie van ‘homoseksualiteit’ als zodanig. Men wist dat het bestond en er bestonden benamingen voor: ‘pederastie’ (seks tussen een oudere man en een jongere), ‘cinaedie’ (naar het Griekse woord *Kynos* wat ‘hond’ betekent, oftewel ‘op zijn hondjes’), ‘tribadie’ (letterlijk ‘wrijven’, dit woord werd doorgaans gebruikt om de lesbische liefde mee aan te duiden) en *crimen contra naturam* (misdaad tegen de natuur),

maar de meest bekende term was toch wel ‘sodomie’.² ‘Sodomie’ is echter niet hetzelfde als ‘homoseksualiteit’, want de twee woorden betekenen heel iets anders.

Sodomie is een archaisch woord dat refereert aan de Bijbel en dat niet los kan worden gezien van de christelijke dogmatiek inzake seksualiteit. Homoseksualiteit daarentegen is een modern, neutraal sociaal-wetenschappelijk begrip. De overgang van ‘sodomie’ naar ‘homoseksualiteit’ is een cruciale ontwikkeling geweest in het denken over seksualiteit.

Over de exacte oorsprong en betekenis van het woord sodomie is nog altijd veel wetenschappelijke discussie.³ In het Bijbelboek Genesis wordt verteld over de verwoesting van de stad Sodom.⁴ Er wordt gesproken van ‘de zonde van Sodom’, maar nergens wordt expliciet vermeld wat deze zonde nu precies inhoudt. Reeds vroeg in de geschiedenis van het Christendom wordt de zonde der sodomieten geïnterpreteerd als een van zedelijke aard. De sterkste aanwijzing daarvoor is te vinden in de passage waarin de mannen van Sodom Lot bevelen de engelen, die hem komen waarschuwen voor de komende vernietiging, naar buiten te brengen zodat zij gemeenschap met hen kunnen hebben.⁵ Augustinus sprak van de ‘onbenoembare zonde van Sodom’. Hij doelde daarmee echter niet specifiek op geslachtsgemeenschap tussen mannen. De zonde van Sodom is eerder een verzamelnaam voor verschillende onzedelijkheden, waaronder naast anale seks (niet noodzakelijkerwijze tussen twee mannen) ook masturbatie en bestialiteit zouden vallen.

Pas in de elfde eeuw werd *sodomia* voor het eerst vereenzelvigd met gelijkslachtige copulatie in het traktaat *Liber Gomorrhianus* waarin de geestelijke Peter Damian de kerk opriep om strenger op te treden tegen sodomieten (niet in de laatste plaats onder de geestelijkheid zelf). Dit traktaat bleek in de eeuwen daarna van zeer grote invloed op het optreden van de kerk tegen sodomieten en vormde een van de inspiratiebronnen voor Thomas van Aquino’s moraaltheorie.⁶ Vanaf de elfde eeuw zijn er in heel Europa periodiek zware vervolgingen van sodomieten geweest. Zowel

² W. R. Dynes (ed.), *Encyclopedia of Homosexuality* (2 delen, New York 1990).

³ Een uitgebreide geschiedenis van het gebruik van de term sodomie is te vinden in: M. D. Jordan, *The invention of Sodomy in Christian Theology* (Chicago 1997)

⁴ Genesis 19:1-29

⁵ Genesis 19:5, de tekst luidt: ‘en zij riepen Lot toe en zeiden tot hem: Waar zijn de mannen, die vannacht bij u gekomen zijn? Breng hen bij ons buiten opdat wij met hen gemeenschap hebben.’

⁶ Boswell, *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality* (Chicago 1980)

door de Rooms Katholieke Kerk als door de Protestants Christelijke kerken. In de Republiek der Verenigde Nederlanden vond omstreeks het jaar 1730 een grote sodomietenvervolging plaats. Berucht is de berechting en executie van een groot aantal mannen en jongens in het Groningse plaatsje Faan in 1731-32.⁷

Opmerkelijk is dat de passage over Sodom in al zijn vaagheid zo'n belangrijke rol heeft gespeeld in de christelijke visie op homoseksualiteit. In de Bijbel zijn explicietere veroordelingen van homoseksualiteit te vinden; zo wordt in Leviticus gemeenschap tussen mannen een gruwel genoemd waarop de doodstraf staat⁸ en de apostel Paulus spreekt van de 'tegennatuurlijke' zonde.⁹ Wellicht hangt dit samen met het indrukwekkende beeld van Goddelijke toorn dat in het verhaal van de verwoesting van Sodom wordt opgeroepen. De christelijke notie van sodomie is tevens van grote invloed geweest op het (seculiere) strafrecht van latere eeuwen. In alle Europese landen werd sodomie strafbaar gesteld en in een aantal Amerikaanse staten zijn de zogenaamde *sodomy standards* nog altijd van kracht.

Het concept sodomie heeft betrekking op een daad, namelijk: seks tussen mensen van hetzelfde geslacht. Sodomie is een *misdaad*, vergelijkbaar met diefstal en moord. Een sodomiet is een pleger van dit misdrijf en is derhalve vergelijkbaar met een dief en een moordenaar.

Lange tijd was men niet geïnteresseerd in de motieven van een sodomiet. Er werd ook niet gezocht naar een verklaring voor sodomie. Met de opkomst van de moderne geneeskunde en psychiatrie in de negentiende eeuw veranderde dit enigszins.¹⁰ Vóór de negentiende eeuw was er in medische kringen weinig aandacht besteed aan sodomie. In 1630 had de Italiaanse arts (en tevens grondlegger van de gerechtelijke geneeskunde) Paolo Zacchia in zijn *Quaestiorum medico-legalium*¹¹ enkele passages gewijd

⁷ D. J. Noordam, *Risikante relaties. Vijf eeuwen homoseksualiteit in Nederland, 1233-1733* (Hilversum 1995) 273-307. Zie ook W.T. Vleer, 'Sterf sodomieten!' *Rudolf de Mepsche, de homofielenvervolging, het Faanse zedenproces en de massamoord te Zuidborn* (Norg 1973), L.J. Boon, *Dien Godlosen hoop van menschen. Vervolging van homoseksuelen in de Republiek in de jaren dertig van de achttiende eeuw* (Bezorgd door I. Schoeffter, Amsterdam 1997).

⁸ Leviticus 18:22 en 22:13

⁹ Romeinen 1:26-27

¹⁰ G. Hekma, *Homoseksualiteit, een medische reputatie. De uitdoktering van de homoseksueel in negentiende-eeuws Nederland* (Dissertatie Utrecht 1987) 49-79.

¹¹ P. Zacchia, *Quaestiorum medico-legalium* (zes delen, Rome 1621-1635). In 1977 verscheen een Nederlandse vertaling door Hohmann in Amsterdam. De knapenschenierij wordt behandeld in hoofdstuk 6.

aan de knapenschenderij. Deze verhandeling bleef echter beperkt tot een beschrijving van uiterlijke verschijnselen aan de anus van de gepenetreerde partij, zoals ontstekingen en verslapping van de sluitspier. Zacchia besteedde geen enkele aandacht aan de psyche van de penetrerende partij. Na 1800 was er sprake van een medicalisering van de sodomie, een medicalisering die overigens hand in hand ging met een voorzichtige decriminalisering, in lijn met het Verlichtingsdenken. In 1791 werd sodomie niet langer strafbaar gesteld in de nieuwe Franse *Code Pénal* en in 1813 verdween sodomie uit het Beierse *Strafgesetzbuch*. In Nederland werden tot in de achttiende eeuw mensen wegens sodomie ter dood veroordeeld. Met de receptie van het Franse recht in 1809-1811 verdween de sodomie echter ook hier ten lande uit het wetboek van strafrecht.¹² In de meeste andere Europese landen zou sodomie echter nog lange tijd strafbaar blijven. Zo werden er in het Verenigd Koninkrijk tot diep in de negentiende eeuw sodomieten ter dood gebracht. In de landen waar sodomie rond 1800 uit het strafrecht verdween zou deze tolerantie overigens in de loop van de negentiende eeuw door toedoen van conservatieve stromingen in de politiek weer deels teruggedraaid worden. Zo werden na de totstandkoming van het Duitse Keizerrijk in 1871 homoseksuele handelingen strafbaar gesteld in het nieuwe wetboek van strafrecht.

Aanvankelijk zochten veel medici de verklaring voor sodomie in sociale- en omgevingsfactoren. Zo zouden mannen in sommige uitzonderlijke situaties, bij gebrek aan vrouwen – bijvoorbeeld in kloosters, gevangenissen of op schepen – overgaan tot sodomie om hun lusten te bevredigen.¹³ Anderen zagen een verband tussen onanie (zelfbevrediging) en sodomie, jongens die veel masturbeerden zouden gewend raken aan een tegennatuurlijke bevrediging van de geslachtsdrift waarna ze op latere leeftijd tot sodomie geneigd zouden zijn.¹⁴

Hoewel de psychiatrie pas na 1850 echt belangstelling kreeg voor sodomie waren er voor die tijd al pogingen om sodomie vanuit psychiatrisch oogpunt te verklaren. De centrale vraag die zich daarbij

¹² Voor een uitgebreide beschrijving van de ontwikkelingen in het strafrecht ten aanzien van sodomie en homoseksualiteit in met name Nederland zie: P. Koenders, *Tussen christelijke Réveil en Seksuele Revolutie* (Dissertatie Leiden 1996). Zie tevens: D.J. Noordam, 'Homoseksuelen en sodomieten in Nederland: verbranden of tolereren?', *Leidschrift*, Speciale uitgave (1990) 87-112.

¹³ Fournier-Pescay, *Dictionnaire des sciences médicales* Nr. 51 (1821) 441-448.

¹⁴ Onder andere L.J.K. Mende, *Ausführliches Handbuch der gerichtlichen Medicin* (Leipzig 1826) en C.L. Klose, *Allgemeine Encyclopaedie der Wissenschaften und Künste* (Leipzig 1837). Zie tevens: A. van Neck & J. Stengers, *Histoire d'une grande peur: la masturbation* (Brussel 1984).

voordeed, was of sodomie nu een symptoom was van waanzin of als een psychische stoornis op zich moest worden beschouwd. De Britse psycholoog A. Morison liet dit in het midden door te stellen dat dit 'afschuwelijke misdrijf' soms het gevolg was van waanzin.¹⁵ Overigens beweerde Morison dat hij twee patiënten met behulp van kamfer en braakmiddelen van hun tegennatuurlijke neigingen zou hebben genezen. In 1835 lanceerde J.C. Prichard het begrip *insania moralis* wat zoveel betekende als een ziekelijke perversie van gevoelens, neigingen en handelingen zonder enige zinsbegoocheling of enig dwaalbegrip.¹⁶ De *insania moralis* (die overigens niet alleen homoseksualiteit, maar ook allerlei andere perversiteiten verklaarde) werd in het recht soms erkend als een vorm van ontoerekeningsvatbaarheid. Sodomieten die beweerden affectie te voelen voor hun partner(s) en geen kwade bedoelingen te hebben gehad werden op grond van *insania moralis* voor gek verklaard en vrijgesproken. Tot slot moet nog genoemd worden de Duitse psycholoog H. Kaan die in 1844 een boek schreef met de titel *Psychopathia Sexualis*.¹⁷ Kaan beschouwde sodomie als het gevolg van een perverse en overactieve fantasie. Hoewel de ideeën van Kaan niet erg invloedrijk bleken te zijn, zou de term *Psychopathia Sexualis* later wereldberoemd worden door de publicaties van de Duitse arts en sexuoloog Richard von Krafft-Ebing.

Gesteld kan worden dat in de loop van de negentiende eeuw de medische en psychiatrische wetenschappen voor een deel de rol van de christelijke moraaltheorie hebben overgenomen in het bepalen van wat normaal en wat afwijkend was in het menselijk gedrag. Maar hoewel er iets meer nagedacht werd over gelijkslachtige liefde veranderde er feitelijk weinig in het heersende beeld van sodomie als misdaad tegen de natuur. Ofschoon veel medici voorstanders waren van een decriminalisering van sodomie (wat in de praktijk dus in een aantal landen daadwerkelijk gebeurde) verklaarden sommigen, waaronder Müller, die rond 1800 enige faam verwierf met zijn theorieën omtrent jagersvolken en bestialiteit¹⁸, zichzelf fervent voorstander van de doodstraf voor sodomieten. Maar ook diegenen die sodomie niet langer strafbaar wilden stellen, veroordeelden het doorgaans als een immorele en tegennatuurlijke daad. Pas in de jaren zestig van de negentiende eeuw zou er een wezenlijk andere opvatting omtrent

¹⁵ A. Morison, *The physiognomy of mental diseases* (Londen 1833, herdruk: New York 1976) 157-167.

¹⁶ J.C. Prichard, *A treatise on insanity and other disorders affecting the mind* (Londen 1835).

¹⁷ H. Kaan, *Psychopathia Sexualis* (Leipzig 1844).

¹⁸ J.V. Müller, *Entwurf der gerichtlichen Arzneywissenschaft* (Frankfurt 1796).

gelijkslachtige liefde worden geformuleerd door de Duitse jurist Karl Heinrich Ulrichs (1825-1895). In ditzelfde decennium deed tevens het concept 'homoseksualiteit' zijn intrede, een concept dat wezenlijk verschilde van oudere concepten als sodomie en pederastie.

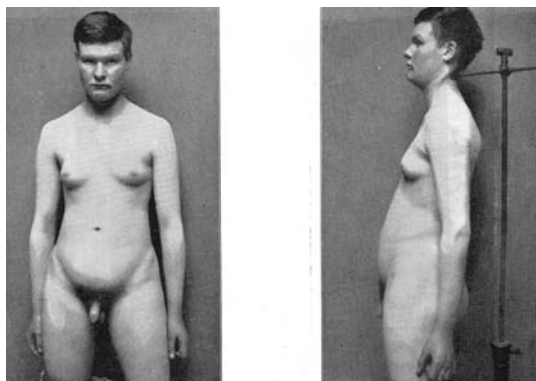
Karl Heinrich Ulrichs en de uitvinding van de homoseksueel

Hoewel de westerse samenleving in het algemeen afwijzend stond tegenover seks tussen mensen van hetzelfde geslacht en dit op morele en theologische gronden veroordeelde en bestrafte, zijn er in de vroegmoderne periode genoeg voorbeelden te vinden van individuen die er anders over dachten. Sodomie was een concept dat – zoals reeds is uiteengezet – de nadruk legt op (anaal) geslachtsverkeer. Daartegenover plaatsten sommigen (doorgaans homoseksuelen) een beeld van een geïdealiseerde vriendschap tussen mannen. Vriendschap die zo ver ging dat deze vergelijkbaar zou zijn met de liefde tussen man en vrouw. Vaak werd hierbij teruggesproken op de Griekse Oudheid waarin 'homoseksualiteit' (uiteraard kenden de Grieken dit woord niet en verschilde de sociale structuur van de 'Griekse homoseksualiteit' sterk van die van de negentiende en twintigste-eeuwse homoseksualiteit¹⁹) min of meer geaccepteerd was en tot op zekere hoogte zelfs geïdealiseerd werd. Er werd wel gesproken van de 'Socratische liefde' of de 'Griekse Eros', een romantische vriendschap tussen mannen die in het oude Griekenland heel normaal zou zijn geweest. Er waren mannen van groot aanzien die zich in geschriften positief, soms zelfs gepassioneerd uitlieten over deze vorm van vriendschap. Leonardo da Vinci en William Shakespeare behoorden tot deze categorie. Zij spraken op lyrische wijze van vriendschap en affectie, maar gingen zelden zo ver om openlijk over seks te spreken. Doorgaans werd er ook onderscheid gemaakt tussen enerzijds eerbare gevoelens en anderzijds 'walgelijke praktijken'. Kortom, de idee van de Socratische liefde deed nauwelijks afbreuk aan de *communis opinio* inzake sodomie en bracht derhalve geen wijziging in de opvattingen omtrent seksualiteit teweeg. Men bleef denken in termen van een verwerpelijke daad en niet in termen van persoonlijkheid. Ulrichs was de eerste die een coherente visie ontwikkelde die verder ging dan de ééndimensionaliteit van

¹⁹ Ran van Reedt Dortland, 'Homoseksualiteit en eer in Athene (vijfde en vierde eeuw voor Christus)' in: *Leidschrift* Jaargang 12, nr. 1 (1996) 5-18.

begrippen als sodomie en die primair oog had voor de persoonlijkheid van de sodomiet, of zoals hij het noemde: 'de urning'.

Ulrichs (zelf homoseksueel in de moderne zin des woords) stelde expliciet dat sommige mensen zich seksueel voelen aangetrokken tot personen van hetzelfde geslacht. Het gaat hierbij niet om impulsieve lusten, maar om een permanente neiging die in een individu aanwezig is. Bovendien zouden de personen die het aangaat net zoveel liefde en affectie voelen voor hun partner als personen die zich tot het andere geslacht aangetrokken voelen.

Arbeider, uraniër, met vrouwelijk bekken. (Bron: M. Hirschfeld, *Oorzaken en wezen van het uranisme* (Amsterdam 1904))

Ulrichs bedacht de term 'uranisme' om de gelijkslachtige liefde aan te duiden. Hiervoor greep hij terug op een passage uit *het Symposium* van Plato waarin twee godinnen met de naam Aphrodite worden beschreven. De eerste Aphrodite is de hemelse Aphrodite, zij is de dochter van Uranus en zij is zonder moeder ter wereld gekomen. De tweede Aphrodite is de wereldse, zij is de dochter van Zeus en de sterfelijke Dione. De afstammelingen van de eerste Aphrodite voelen liefde voor mensen van het eigen geslacht, de zogenaamde uranische liefde. De afstammelingen van de wereldlijke Aphrodite voelen liefde voor mensen van het andere geslacht, de dionische liefde. Mannen die zich tot andere mannen aangetrokken voelen duidde Ulrichs aan met de naam 'urning', het vrouwelijke equivalent daarvan is de 'urninde'. Personen die zich zowel tot het eigen als tot het andere geslacht aangetrokken voelen (die men tegenwoordig dus als

biseksueel aanduidt) noemde Ulrichs ‘urano-dionings’.²⁰ Andere benamingen voor biseksuelen die rond deze tijd in opmars kwamen en voor een deel zijn terug te voeren op Ulrichs zijn ‘psychische hermafrodieten’ en ‘tussenwezens’.

Op 6 mei 1868 ontving Ulrichs een brief van zijn Hongaarse collega Károly Mária Kertbeny (geboren als Károly Mária Benkert) waarin deze de term homoseksualiteit aandraagt als alternatief voor Ulrichs’ uranisme, naar het Griekse woord *homos* dat ‘dezelfde’ betekent. Als alternatief voor Urnings en Urnindes bedacht Kertbeny de termen ‘homoseksualisten’ en ‘homoseksualistinnen’. Kertbeny onderscheidt homoseksualiteit van heteroseksualiteit, naar het Griekse *heteros* dat ‘ander’ betekent. Maar in plaats van heteroseksualiteit gebruikt Kertbeny ook wel de term ‘normalsexualität’. Overigens zouden de begrippen ‘uranisme’ en ‘homoseksualiteit’ tot in de eerste decennia van de twintigste eeuw naast elkaar blijven bestaan, totdat de laatste uiteindelijk de overhand kreeg en ingeburgerd raakte. De term ‘lesbisch’ waarmee homoseksuele betrekkingen tussen vrouwen werden aangeduid is overigens al iets ouder, deze term deed rond 1847 zijn intrede. Het verwijst naar het Griekse eiland Lesbos waar de dichteres Sappho rond 630 voor Christus haar liefde voor meisjes bezong.

De ideeën van Ulrichs en Kertbeny betekende een cesuur in het denken over homoseksualiteit. Men zou zelfs kunnen betogen dat met hen het denken over homoseksualiteit pas echt begon. Vanaf de jaren zestig van de negentiende eeuw kwam de ‘anomalie’ van de homoseksualiteit in toenemende mate in de belangstelling van de wetenschap te staan. Dat homoseksualiteit een anomalie was, werd door weinigen betwist. De heersende opinie was dat heteroseksualiteit de norm was, de normale toestand en homoseksualiteit de afwijking, de uitzondering. De meeste wetenschappers sloten zich aan bij het denkbeeld dat homoseksualiteit een permanente neiging is die aanwezig is in een bepaald individu. Over het ‘wat’ van homoseksualiteit was men het dus al snel eens. De wetenschappelijke discussie en het onderzoek concentreerde zich voornamelijk op het ‘waarom’.

Hoe kon homoseksualiteit worden verklaard? Welke factoren bepaalden dat een individu homoseksueel werd? Al in 1864 formuleerde Ulrichs een theorie om homoseksualiteit te verklaren.²¹ Volgens deze

²⁰ Numa Numantius (pseudoniem van K.H. Ulrichs), *Inclusa: Anthropologische Studien über mannliche Geschlechtsliebe* (Leipzig 1864).

²¹ Ulrichs, *Inclusa: Anthropologische Studien*. De theorie is verder uitgewerkt in: idem, *Formatrix: Anthropologische Studien über urnische Geschlechtsliebe* (Leipzig, 1865).

theorie waren alle menselijke embryo's geslachtloos. Ieder embryo kon zich geestelijk en lichamelijk ontwikkelen langs een mannelijke of vrouwelijke lijn. In de meeste gevallen liep de geestelijke ontwikkeling parallel aan de lichamelijke ontwikkeling, dat wil zeggen ofwel beide mannelijk, ofwel beide vrouwelijk. Echter, bij sommige embryo's groeide het lichaam uit tot dat van een man, terwijl de geest zich langs vrouwelijke lijnen ontwikkelde. In andere gevallen gebeurde precies het omgekeerde. Deze personen behoorden niet tot een der beide geslachten, maar vormden een derde geslacht; die der urnings. De theorie van Ulrichs bouwde in zekere zin voort op een iets oudere theorie die in 1852 was geformuleerd door de Berlijnse psycholoog J.L. Casper die sprak van een 'hermafrodisie van de geest'.²² Ulrichs theorie was echter veel geprononceerder en veel verder uitgewerkt dan die van Casper.

Homoseksuelen vormden volgens Ulrichs dus een apart geslacht (hij was niet erg geïnteresseerd in biseksuelen en hermafrodieten, deze vormden volgens hem geen vierde of vijfde geslacht, maar hun bestaan kon wel verklaard worden met behulp van de theorie). Ulrichs beschikte niet over wetenschappelijke feiten om zijn theorie te ondersteunen. Het lijkt er veel eerder op dat deze theorie voornamelijk op politieke gronden was geformuleerd.²³ Immers, de theorie stelt dat homoseksualiteit iets is waarmee je wordt geboren. Iets wat aangeboren is kan per definitie niet tegennatuurlijk zijn. Hiermee werd een belangrijk argument voor de veroordeling van homoseksuelen van tafel geveegd.

De ideeën van Ulrichs waren slechts het begin van een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van de homoseksualiteit. Weldra zou een geheel nieuwe generatie wetenschappers opstaan die met nieuwe theorieën en onderzoeksmethoden het seksuologisch paradigma permanent zou wijzigen.

Een nieuwe fase van theorievorming: Von Krafft-Ebing, Hirschfeld en Freud.

²² J.L. Casper, 'Über Notzucht und Päderastie und deren Ermittlung seitens des Gerichtsarztes.' In: *Vierteljahrsschrift für gerichtliche und öffentliche Medizin* Nr. 1 (1852) 21-78.

²³ Simon LeVay, *Queer Science. The Use and Abuse of Research into Homosexuality* (Cambridge Mass. 1996) 11-15.

*'En de oorzaak? In het geslacht van dezen jongen man kwamen afwijkingen op geestelijk gebied vele voor: krankzinnigheid en zelfmoord; de ouders waren neef en nicht.'*²⁴

Hoewel Ulrichs' theorie dus niet helemaal serieus kan worden genomen bleek deze toch zeer invloedrijk en wel op twee manieren. In de eerste plaats kreeg de theorie zelf veel navolging, onder andere van Magnus Hirschfeld. In de tweede plaats was de theorie invloedrijk vanwege de richting waarin deze wees, namelijk die van een biologische oorzaak van homoseksualiteit.

Na Ulrichs zijn er tientallen, zo niet honderden theorieën omtrent de oorzaak van homoseksualiteit geformuleerd. Deze theorieën zijn grofweg in te delen in twee kampen. Het eerste kamp stelt – in de voetsporen van Ulrichs – dat er biologische oorzaken zijn die homoseksualiteit verklaren; het is of iets dat is aangeboren of een soort ziekte. Het andere kamp stelt dat er psychologische oorzaken van homoseksualiteit bestaan. Over het algemeen stonden de aanhangers van de biologische theorieën redelijk tolerant tegenover homoseksuelen, terwijl het kamp van de psychologische oorzaken werd gedomineerd door personen die homoseksualiteit primair als een afwijking zagen en die heteroseksualiteit als een veel wenselijker toestand beschouwden. Homoseksualiteit werd in het algemeen geassocieerd als een 'ziekte', een 'afwijking' of een 'psychische stoornis'. Pas in 1973 – en na veel discussie – besloot het Amerikaanse psychiatrische genootschap om homoseksualiteit te schrappen uit de toonaangevende *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Eveneens na veel discussie schrapte de Wereld Gezondheidsorganisatie in 1987 homoseksualiteit van de lijst van internationaal erkende ziektes. Na Ulrichs duurde het dus nog zo'n 120 jaar totdat zij van 'het derde geslacht' als gezonde mensen werden beschouwd.

Ulrichs had de discussie geopend en in de decennia daarna stortten talloze wetenschappers zich op het verschijnsel homoseksualiteit. Daarbij was er vaak sprake van misverstanden. De eerste keer dat de woorden 'heteroseksueel' en 'homoseksueel' in de Verenigde Staten werden gebruikt was in 1892 in een artikel van Dr. James G. Kiernan.²⁵ In tegenstelling tot zijn Duitse collega's gebruikte Kiernan het woord heteroseksualiteit niet om het gangbare, als normaal beschouwde geslachtsverkeer tussen mannen en

²⁴ Bilz, *Nieuwe natuurgeneeswijze*, 1351.

²⁵ J.G. Kiernan, 'Responsibility in Sexual Perversion.' in: *Chicago Medical Recorder* Nr. 3 (1892) 185-210.

vrouwen aan te duiden. Met heteroseksuelen bedoelde hij mensen die zich tot beide seksen aangetrokken voelen, die bovendien ziekelijke seksuele lusten zouden hebben en seks hadden om het plezier en niet met het oog op de voortplanting. Met homoseksuelen bedoelde Kiernan personen die zich gedroegen alsof ze van het andere geslacht waren. In Kiernan's optiek was heteroseksualiteit een perversie die veel erger was dan homoseksualiteit. Een klassiek geval van Babylonische spraakverwarring? In ieder geval hadden de ideeën van Kiernan tot in de jaren twintig van de twintigste eeuw een zekere aanhang onder de Amerikaanse middenklasse.²⁶

Ook was er lange tijd onduidelijkheid over hoe frequent homoseksualiteit nu eigenlijk voorkwam. De schattingen liepen uiteen van 1 op de 500 tot 1 op de 5.000 mannen en van 1 op de 100 tot 1 op de 10.000 vrouwen. Eén auteur ging zelfs zo ver om te stellen dat er in de hele wereld slechts 35 gevallen bekend waren!

Wellicht hielden de misverstanden en de onduidelijkheden verband met het feit dat er nog altijd een groot maatschappelijk taboe rustte op alles wat met homoseksualiteit te maken had. Voorts was in de meeste landen homoseksualiteit nog altijd strafbaar, waardoor de meeste homoseksuelen en lesbiennes gedwongen waren hun geaardheid geheim te houden. Het wetenschappelijk onderzoek werd hierdoor bemoeilijkt, doch niet onmogelijk gemaakt.

Een van de belangrijkste en meest invloedrijke onderzoekers van homoseksualiteit na Ulrichs was de Duits-Oostenrijkse forensische psychiater Richard Freiherr von Krafft-Ebing (1840-1902). Krafft-Ebing begon in de jaren zeventig van de negentiende eeuw met het onderzoeken van abnormale seksuele verschijnselen. Zijn werk kan worden beschouwd als het beginpunt van de psychische behandeling van homoseksuelen, het traject dat hij uitstippelde zou later worden bewandeld en verbreed door mensen als Freud en Jung. In 1876 definieerde Krafft-Ebing homoseksualiteit als 'de afwezigheid van normale seksuele gevoelens, welke wordt gecompenseerd door een aantrekking tot personen van hetzelfde geslacht.'²⁷ Zijn ideeën omtrent homoseksualiteit waren beïnvloed door enerzijds de theorie van Ulrichs (von Krafft-Ebing geloofde dat homoseksualiteit bij een aantal patiënten aangeboren was, maar daarnaast was hij van mening dat homoseksualiteit soms ook aangeleerd was) en anderzijds de contemporaine Darwinistische evolutietheorie. Krafft-Ebing

²⁶ J.N. Katz, *The Invention of Heterosexuality* (New York 1995) 19-21.

²⁷ R. von Krafft-Ebing, 'Über gewisse Anomalien des Geschlechtstriebes' in: *APN* 7 (1876).

dacht dat homoseksualiteit het gevolg was van genetische degeneratie. Inteelt zou een belangrijke oorzaak van homoseksualiteit zijn, maar daarnaast konden ook krankzinnigheid en alcoholisme van de ouders mogelijke oorzaken zijn. Krafft-Ebing erkende dat veel homoseksuelen feitelijk tevreden waren met hun geaardheid en daadwerkelijk in staat waren om emoties als verliefdheid en genegenheid te voelen die in weinig afweken van de emoties van 'Normalseksualisten'. Veelvoorkomende depressiviteit en zelfmoord onder homoseksuelen was veel eerder het gevolg van het ongunstige maatschappelijke klimaat ten aanzien van homoseksualiteit dan van de geaardheid op zichzelf.

In 1886 verscheen de eerste editie van het baanbrekende *Psychopathia Sexualis*²⁸ (de terminologie was ontleend aan Kaan) waarvan tot aan von Krafft-Ebing's dood in 1902 maar liefst twaalf edities zouden verschijnen. Iedere editie werd uitgebreid met nieuwe inzichten en meer casestudies en het boek werd in vele talen vertaald (de eerste geautoriseerde Engelse vertaling verscheen overigens pas in 1893). *Psychopathia Sexualis* hanteerde vier subcategorieën van seksuele abnormaliteit: psycho-seksuele hermafrodieten (biseksuelen), homoseksuelen, *viraginites* en verwijfden (een categorie waarin de moderne lezer hedendaagse transseksuelen en travestieten herkent) en tenslotte *androgynes* (personen die lichamelijke kenmerken van beide seksen vertonen). Binnen elke subcategorie (behalve de laatste) konden personen worden geïdentificeerd die met de abnormaliteit waren geboren of deze hadden aangeleerd. In *Psychopathia Sexualis* beschreef von Krafft-Ebing zeer breedvoerig individuele gevallen, waarbij hij soms de patiënten zelf aan het woord liet. Op basis van deze casestudies kwam Krafft-Ebing tot enige medische observaties, waarop een algemene theorie van seksuele abnormaliteit kon worden gebaseerd. Naast de psychologische factoren werd daarbij uitvoerig ingegaan op fysiologische, antropologische en criminologische aspecten. Hoewel Krafft-Ebing niet exclusief voor artsen en psychiaters schreef en mikte op een groter publiek, heeft hij het toch wenselijk geacht om beschrijvingen van seksuele handelingen enkel in het Latijn weer te geven teneinde de niet medisch geschoolde leek te behoeden voor al te expliciete passages.

Een van de belangrijkste bijdragen van Krafft-Ebing aan de seksuele psychologie en zelfs de seksuele moraal was zijn opvatting dat de belangrijkste drijfveer voor het hebben van seks niet de voortplanting maar

²⁸ R. von Krafft-Ebing, *Psychopathia Sexualis, mit besonderer Berücksichtigung der conträren Sexualempfindung* (Stuttgart 1886).

het plezier is.²⁹ Tijdgenoten als Kiernan dachten veelal in termen van goed en kwaad inzake seksualiteit. Seks om de voortplanting was goed en alle andere redenen voor seks waren slecht, afwijkend en immoreel. Krafft-Ebing stelde echter dat er wel zoiets bestond als voortplantingsdrift, maar dat deze slechts een ondergeschikte rol speelde in het onderbewustzijn. Krafft-Ebing koppelde feitelijk de seksuele lust los van de voortplantingsdrift en hoewel hij zelf ook geneigd was om seksuele driften die niet correspondeerden met de natuurlijke noodzaak tot voortplanting als abnormaal te betitelen, ondergroef hij hiermee de stelling dat homoseksualiteit verwerpelijk was omdat het niet in dienst stond van de instandhouding van de menselijke soort. Dit inzicht zou later door voorvechters van de homo-emancipatie worden gebruikt om homoseksualiteit te verdedigen.

Aan het eind van zijn leven wijzigde von Krafft-Ebing – onder invloed van Hirschfeld – zijn ideeën omtrent homoseksualiteit radicaal. In 1901 publiceerde hij een artikel in Hirschfeld's *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen* waarin hij stelde dat homoseksualiteit *niet* het gevolg was van genetische degeneratie of psychische pathologie, maar een geaardheid die zich in verder volkomen normale mensen kon manifesteren.³⁰ Dit artikel is indertijd echter vrijwel onopgemerkt gebleven, Krafft-Ebing bleef bij het grote publiek bekend als de kampioen van de seksuele inversie en seksuele abnormaliteit.

Het werk van Krafft-Ebing overlapte in tijd deels met het optreden van de Berlijnse arts Magnus Hirschfeld (1868-1935). Hirschfeld's autoriteit op het gebied van de seksuologie zou in de eerste drie decennia van de twintigste eeuw tot ongekende hoogte groeien, zozeer zelfs dat hij wel werd omschreven als 'de Einstein van de seksuologie' (waarop Hirschfeld antwoordde dat het verstandiger was om Einstein als 'de Hirschfeld van de natuurwetenschappen te beschouwen'). Hirschfeld was de belichaming van de schizofrenie der vroeg twintigste-eeuwse homoseksualiteit. Hij combineerde zijn wetenschappelijk onderzoek met een levenslange strijd tegen de discriminatie van homoseksuelen, maar probeerde tegelijkertijd uit

²⁹ Katz, *Invention of Heterosexuality* 19-32.

³⁰ R. von Krafft-Ebing, 'Neue Studien auf dem Gebiete der Homosexualität' in: *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen* Nr. 3 (1901) 1-40.

alle macht zijn eigen homoseksualiteit voor de buitenwereld geheim te houden.³¹

Hirschfeld's eerste publicatie; *Sappho und Socrates*³² verscheen in 1896 en was in hoge mate beïnvloed door Ulrichs. Net als Ulrichs sprak Hirschfeld van het geslachtloze embryo dat beide kanten uit kon groeien. Waar Ulrichs echter sprak van de geest sprak Hirschfeld van de hersenen. De hersenen van alle embryo's zouden beschikken over twee neurale centra. Eén centrum zou gevoelens van seksuele aantrekking tot vrouwen stimuleren en de ander seksuele aantrekking tot mannen. Bij embryo's die lichamelijk tot een man uit zouden groeien zou het eerste neurale centrum zich ontwikkelen, terwijl het tweede af zou sterven. Bij vrouwelijke embryo's zou het omgekeerde gebeuren. Bij homoseksuele mannen en vrouwen zou echter het neurale centrum die de gevoelens voor het eigen geslacht stimuleert zich ontwikkelen terwijl het neurale centrum dat de aantrekkingskracht tot het andere geslacht regelt afsterft. Bij biseksuelen zouden beide centra zich ontwikkelen, doch niet noodzakelijkerwijze in gelijke mate.

Hirschfeld kon niet aangeven waar deze veronderstelde neurale centra zich precies in de hersenen bevonden, maar hij was ervan overtuigd dat deze ooit zouden worden gelokaliseerd (tot op de dag van vandaag wordt er onderzoek gedaan naar verschillen in het brein van homo's en hetero's, maar tot eensluidende conclusies is men nog altijd niet gekomen). Opmerkelijk is dat Hirschfeld zich ook aansloot bij de stelling van Krafft-Ebing en anderen dat homoseksualiteit een vorm van degeneratie was. Het feit dat het verkeerde neurale centrum in de hersenen van het embryo tot ontwikkeling kwam zou het gevolg zijn van 'zwak zaad' van de vader, veroorzaakt door alcoholisme of syfilis. Later zou Hirschfeld de idee van genetische degeneratie enigszins afzwakken maar nooit compleet verlaten. Geheel in lijn met het Darwinisme betoogde Hirschfeld meer dan eens dat homoseksualiteit een mechanisme van de natuur was om te voorkomen dat personen met een afwijking kinderen zouden krijgen die nog ergere afwijkingen vertoonden. Hirschfeld was er dan ook sterk op tegen dat homoseksuelen – ondanks hun geaardheid – trouwden en kinderen kregen (wat in de praktijk vaak genoeg gebeurde).

³¹ C. Wolff, *Magnus Hirschfeld: A Portrait of a Pioneer in Sexology* (Londen 1986). In 2000 maakte de Duitse shock-cineast Rosa von Proudheim een film over het leven van Hirschfeld getiteld *Der Einstein des Sexes*.

³² Th. Ramien (pseudoniem van M. Hirschfeld), *Sappho und Socrates: Wie erklärt sich die Liebe der Männer und Frauen zu Personen des eigenen Geschlechts?* (Leipzig 1896).

In later werk, meest in het oog springend in *Der Urnischen Mensch* (1903)³³, bleef Hirschfeld trouw aan zijn biologische theorie die hij in *Sappho und Socrates* had geformuleerd, maar bouwde deze verder uit. Grootschalige onderzoeken in de omvangrijke homogemeenschap in het Berlijn van rond de eeuwwisseling,³⁴ alsmede de resultaten van omvangrijke enquêtes naar seksueel gedrag deden Hirschfeld tot het inzicht komen dat er een grote seksuele diversiteit bestond die veel verder ging dan de traditionele man/vrouw indeling. Hirschfeld onderscheidde verwijfde homoseksuelen, mannelijke homoseksuelen, hermafrodieten, lesbiennes, biseksuelen en vele andere tussenvormen van mannelijk en vrouwelijk. Hirschfeld maakte een onderverdeling van de bevolking in talloze psycho-seksuele categorieën en verraste de wereld met beschrijvingen van 'lesbisch sperma' (kennelijk aangetroffen in de vaginale uitscheiding van lesbische vrouwen) en mannen die een vrouwelijk bekken hadden.

Ondanks alles was ook Hirschfeld uiteindelijk van mening dat homoseksualiteit een afwijking was. Een afwijking die weliswaar onschadelijk was en getolereerd diende te worden, een afwijking die bovendien op geen enkele wijze de schuld zou zijn van degene die het betrof, maar toch in essentie abnormaal was. Hirschfeld stond nogal ambivalent ten opzichte van de vraag of genezing mogelijk dan wel wenselijk was. Hij heeft duizenden mannen en vrouwen die worstelden met hun seksuele identiteit in therapie gehad en doorgaans adviseerde hij hen om hun homoseksuele gevoelens te exploreren en vooral niet te onderdrukken. Hij organiseerde zelfs bijeenkomsten waar urnings en urnindes elkaar konden ontmoeten. Inzake biseksuelen stelde hij echter dat bij hen de aantrekking tot het eigen geslacht slechts matig aanwezig was en dat er in deze gevallen voor moest worden gezorgd dat de personen in kwestie zoveel mogelijk moesten worden blootgesteld aan de omgang met de andere sekse, waardoor de heteroseksuele kant zoveel mogelijk zou worden gestimuleerd en de homoseksuele kant zo weinig mogelijk. Voorts was Hirschfeld ervan overtuigd dat mensen die dat echt wilden met behulp van de medische wetenschap konden worden genezen. Rond 1920 collaboreerde hij enige tijd met de Weense arts Eugen Steinach (1861-1944). Steinach was van mening dat de samenstelling van de testikels van

³³ M. Hirschfeld, *Der Urnischen Mensch* (Berlijn 1903). In 1904 verscheen een Nederlandse vertaling met een voorwoord van A. Aletrino getiteld *Oorzaken en wezen van het uranisme*. (Amsterdam, 1904).

³⁴ In 1904 publiceerde Hirschfeld *Berlins Drittes Geschlecht* (Berlijn 1904) een boek waarin duidelijk de invloed van Ulrichs is te herkennen.

homoseksuele mannen anders was dan die van heteroseksuele mannen en dat die samenstelling een bepaalde invloed had op de hersenen. Steinach voerde enkele transplantaties van testikels en eileiders uit op ratten en muizen en beweerde dat hij er op deze manier in was geslaagd om het seksuele gedrag van de dieren te veranderen. Hirschfeld was zeer onder de indruk en vond een aantal homoseksuele mannen die 'normaal' wilden worden en zond deze naar Steinach om te proberen of dergelijke transplantaties ook bij mensen zouden werken. In 1917 verkondigde Steinach met veel bombarie in het *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen* dat hij er in was geslaagd om een zaadbaltransplantatie op een man uit te voeren en zo een passief ingestelde, verwijfde homoseksueel had weten om te toveren tot een gezonde heteroseksueel.³⁵ In de jaren daarna voerde Steinach nog meer operaties uit en er volgden nog enkele publicaties waarin met veel trots het succes van de ingrepen werd gerapporteerd. In de loop van de jaren twintig bleek echter dat de methode van Steinach geen enkel effect had: geen enkele getransplanteerde homoseksueel bleek uiteindelijk van seksuele geaardheid te zijn veranderd. Het enige tastbare resultaat was dat een aantal mannen voor het leven verminkt was ten gevolge van afstoting van de getransplanteerde testes door het immuunsysteem.

Ondanks deze zwarte bladzijde was Hirschfeld in zijn tijd een in brede kringen zeer hoog gewaardeerd arts. In 1899 had hij het *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen* opgericht (waarvan de laatste editie in 1924 verscheen) waarin voor het eerst op structurele wijze werd gediscussieerd en gepubliceerd over homoseksualiteit. In 1919 stichtte hij het unieke instituut voor *Sexualwissenschaft* in de Tiergarten in Berlijn. Dit instituut zou echter in 1933 door de Nazi's (die overigens Hirschfeld's ideeën van genetische degeneratie gebruikten als legitimering om homoseksuelen te vervolgen en te vermoorden) worden vernield en Hirschfeld (Jood, homoseksueel en sociaal-democraat) die op dat moment in de Verenigde Staten verbleef, kon daarna niet meer terugkeren naar Duitsland. Hij vestigde zich in Nice, waar hij in 1935 overleed. Na de Tweede Wereldoorlog zou hij in de vergetelheid raken, deels doordat zijn wetenschappelijke theorieën de tand des tijds niet konden doorstaan, maar voornamelijk omdat de biologische visie op homoseksualiteit enigszins werd verdrongen door ideeën die in de psychoanalyse werden geformuleerd.

³⁵ E. Steinach, 'Operative Behandlung der Homosexualität' In: *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen* Nr. 17 (1917) 189.

De psychoanalytische school, waarvan de Weense psycholoog Sigmund Freud (1856-1939) de grondlegger was, had een visie op homoseksualiteit die sterk afweek van de biologische seksuele inversie theoriën van Ulrichs en Hirschfeld. Homoseksualiteit zou niet aangeboren, maar het gevolg van een ontwikkelingsstoornis zijn (Hirschfeld en Freud hebben enige tijd met elkaar samengewerkt, totdat het in 1912 tot een onherstelbare breuk kwam). Individuen die op volwassen leeftijd homoseksueel gedrag vertoonden hadden geen normale emotionele ontwikkeling doorgemaakt.

Freud formuleerde enkele theorieën om homoseksualiteit te verklaren, geconcentreerd rond de zogenaamde Oedipale driehoek van het gezin: vader, moeder en kind. Volgens Freud werd geen enkel mens als hetero- of homoseksueel geboren. Ieder kind was in eerste instantie biseksueel, pas na het doorlopen van enkele psycho-seksuele ontwikkelingsfasen zou het individu zich vastleggen op een hetero- dan wel homoseksuele 'objectkeuze'.³⁶ De eerste fase die kinderen doormaakten was de zogenaamde 'anale fase'. Kinderen zouden seksueel plezier beleven aan poepen. Deze vorm van auto-erotisch plezier zou in een latere fase onderdrukt worden waarna de libido (de seksuele drift) zich in een andere richting zou ontwikkelen. Bij sommige personen zou deze onderdrukking echter niet plaatsvinden, wat zich op latere leeftijd zou manifesteren als een sterk verlangen naar anaal geslachtsverkeer.³⁷ Na de anale fase kwam de zogenaamde genitale fase, of, meer correct: de 'fallische fase'. In deze fase is het libido geconcentreerd op de penis. Meisjes hebben geen penis en worden daarom jaloers op jongens (penisnijd). Jongens vertonen een seksueel verlangen naar personen die net als zijzelf over een penis beschikken. De fallische fase was derhalve een homoseksuele fase. Sommige jongens zouden simpelweg in deze fase 'blijven hangen' en ook op latere leeftijd seksuele verlangens naar andere mannen blijven houden.

Freud had nog een andere verklaring voor homoseksualiteit. Hierin stond de relatie tussen moeder en zoon centraal. Volgens deze theorie zou de libido van jongens tot aan de puberteit zijn gericht op hun moeder. Jongens zouden zich dus seksueel aangetrokken voelen tot hun moeder. Dit duidde Freud aan als het Oedipus Complex. In de vroege puberteit zou dit libido zich verder ontwikkelen en zich gaan richten op andere vrouwen. Sommige jongens zouden echter zo gefixeerd zijn op de liefdesband met

³⁶ S. Freud, *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (Leipzig 1915).

³⁷ S. Freud, 'Over driftomzettingen, in het bijzonder van de anale erotiek,' in: Th. Graftdijk & W. Oranje (red.), *Sigmund Freud Nederlandse editie. Klinische beschouwingen* 3 (Meppel 1985) 9-20.

hun moeder dat ze op latere leeftijd zouden proberen om deze band na te bootsen. Hierbij zou de jongen c.q. man zich identificeren met zijn moeder en op zoek gaan naar seksuele objecten die hemzelf representeerden; namelijk andere mannen.

Deze theorie veronderstelt een seksuele gedaanteverwisseling. In 1922 formuleerde Freud het weer net iets anders.³⁸ Hierbij werd naast de moeder/zoon relatie tevens een belangrijke plaats ingeruimd voor de rol die een oudere broer zou spelen in de ontrafeling van het Oedipus Complex. Volgens deze theorie zou er bittere rivaliteit bestaan tussen broers om de liefde van de moeder. Daar deze rivaliteit niet beëindigd zou kunnen worden door het vermoorden van de oudere broer werd deze weggedrukt naar het onderbewustzijn, waar het werd getransformeerd tot een seksueel verlangen naar de oudere broer, wat op latere leeftijd resulteerde in een verlangen naar andere mannen.

Ten aanzien van vrouwelijke homoseksualiteit publiceerde Freud in 1922 een korte monografie.³⁹ Hierin beschreef hij het geval van een lesbische vrouw. De verklaring voor haar homoseksualiteit zocht Freud bij de geboorte van een broertje toen de vrouw zestien was. Na deze geboorte zou de vrouw een sterk verlangen hebben gehad om ook een kind te baren. In haar onderbewustzijn verlangde ze echter naar een kind die door haar vader bij haar verwekt zou worden. Aangezien de vader het kind niet bij haar, maar bij haar moeder (haar rivale) had verwekt resulteerde dit in een onderbewuste afkeer van de vader en mannen in het algemeen. Voorts zouden in dit concrete geval sekse non-conformistisch gedrag (toen de vrouw jong was hield zij blijkbaar van ruwe spelletjes) eveneens hebben bijgedragen aan haar ontwikkeling tot lesbienne.

Freud was van mening dat homoseksualiteit uiteindelijk niet genezen kon worden. De psycho-seksuele ontwikkeling was dusdanig verstoord geraakt dat therapie daar niets meer aan zou kunnen veranderen. Voorts stelde Freud zich op het standpunt dat homoseksualiteit geen ziekte was in de zin dat homoseksuele mannen en vrouwen niet meer maatschappelijk zouden kunnen functioneren. Veel van Freud's volgelingen, voornamelijk Amerikaanse psychologen als Lionel Ovesey, Irving Bieber en

³⁸ S. Freud, 'Over enkele neurotische mechanismen inzake jaloezie, paranoia en homoseksualiteit' In: Th. Graftdijk & W. Oranje (red.), *Sigmund Freud Nederlandse editie. Klinische beschouwingen*. 3 (Meppel 1985) 55-70.

³⁹ S. Freud, 'Over de psychogenese van een geval van homoseksualiteit bij een vrouw' in: A. Morriën & H. Mulder (red.), *Sigmund Freud Nederlandse editie. Ziektegeschiedenissen*. 2 (Meppel 1980) 175-209.

Charles Socarides⁴⁰, dachten daar echter anders over, zij definieerden homoseksualiteit als een neurose die wel degelijk genezen zou kunnen worden door blootlegging van onderdrukte angsten. Hypnose zou een van de beste methoden zijn om dit te bewerkstelligen.

Vanaf de jaren dertig zou deze stroming in de psychiatrie dominant zijn inzake de behandeling van homoseksualiteit. In ieder geval tot in de jaren zeventig zouden homo's in het algemeen als neuroten, als psychiatrische patiënten worden beschouwd.

Conclusie: genesis van de homo-emancipatie.

*'God of de natuur doet niet slechts den man en de vrouw geboren worden, zooals de menschen zich die gelieven voortstellen, doch eveneens alle mogelijke tusschenvormen, overgangsvormen, variëteiten; zoo ook menschen die geen liefde voelen voor personen van het andere maar slechts voor die van hun eigen geslacht. Wie mag zich daarom vermeten met minachting op deze menschen neer te zien?'*⁴¹

Na de dagen van Ulrichs, Hirschfeld en von Krafft-Ebing zou het nog decennia duren voordat de 'Freudiaanse goelag' uiteindelijk zou imploderen.⁴² Tot 1973 zou homoseksualiteit officieel als psychische stoornis te boek blijven staan. De beslissing van het Amerikaanse psychiatrische genootschap om homoseksualiteit niet langer meer als een ziekte te beschouwen was niet alleen het gevolg van gewijzigde psychiatrische en medische inzichten, maar kwam mede tot stand onder druk van de homobeweging. De homobeweging was na de Tweede Wereldoorlog geleidelijk aan gegroeid en kon in het kielzog van de seksuele revolutie en de feministische golf van de jaren zestig veel van haar doelstellingen (erkenning, gelijkheid, acceptatie) realiseren – zij het niet volledig, er worden natuurlijk nog altijd homoseksuelen gediscrimineerd en vooralsnog is er nog maar één land waar het burgerlijk huwelijk is opengesteld voor personen van hetzelfde geslacht. De theorieën van Freud,

⁴⁰ Voor een beschrijving van de ideeën die deze Amerikaanse therapeuten formuleerden zie: S. LeVay, *Queer Science* 67-86.

⁴¹ J. Schorer c.s., 'Wat iedereen behoort te weten omtrent uranisme (homosexualiteit; liefde voor personen van het eigen geslacht): hoe uraniërs beoordeeld moeten worden.' Brochure van de Nederlandse afdeling van het Wissenschaftlich-Humanitäre Komitee (Den Haag 1912) 8.

⁴² Gore Vidal in een voorwoord bij Katz, *Invention of heterosexuality* vii.

Hirschfeld, von Krafft-Ebing, Ulrichs en talloze anderen belandden al snel in het historisch rariteitenkabinet. Toch is het optreden van deze pioniers van essentiële betekenis geweest voor de homo-emancipatie en wel om twee redenen. Ten eerste waren zij degenen die homoseksualiteit voor het eerst bespreekbaar maakten en dankzij hen drong het (uiteindelijk) tot grote lagen van de bevolking door dat homoseksualiteit niet zomaar een daad was, maar een onderdeel van een persoonlijkheid. Een aard of neiging die weliswaar ‘abnormaal’ of ‘afwijkend’ was, maar die uiteindelijk op geen enkele wijze was te wijten aan de schuld van de personen die het betrof. Ten tweede stond een aantal van deze pioniers aan de wieg van de eerste homo-emancipatiebewegingen die rond 1900 in Duitsland werden opgericht.

Karl Heinrich Ulrichs heeft een groot deel van zijn werkzame leven gewijd aan de strijd tegen artikel 175 van het Duitse wetboek van strafrecht, waarin homoseksuele handelingen strafbaar werden gesteld. Deze strijd werd later voortgezet door Magnus Hirschfeld, die talloze petitie's indiende bij de rijksdag om het artikel afgeschaft te krijgen. Tot de ondertekenaars behoorden onder andere Richard von Krafft-Ebing, Albert Einstein en Thomas Mann. In 1897 richtte Hirschfeld met enkele collega's en sympathisanten het *Wissenschaftlich-Humanitäre Komitee* op, welke zich – naast de decriminalisering van homoseksualiteit – ten doel stelde om het publiek voor te lichten over homoseksualiteit en vooroordelen weg te nemen. Binnen enkele jaren zouden er in veel West-Europese landen afdelingen van het WHK opereren. In de jaren twintig zou er in het Duitstalige gebied nog een aantal andere organisaties voor gelijke rechten van homoseksuelen opgericht worden, maar aan deze embryonale homobeweging kwam in de jaren dertig abrupt een einde door toedoen van het nationaal-socialisme. Ook in de Verenigde Staten werden enkele organisaties naar het voorbeeld van het WHK gesticht, maar deze waren geen lang leven beschoren.

De medicalisering van homoseksualiteit die in de tweede helft van de negentiende eeuw en de eerste decennia van de twintigste eeuw plaatsvond heeft ontegenzeggelijk veel leed bij een groot aantal individuen veroorzaakt. Toch bleek de paradigmawisseling van homoseksualiteit (sodomie) als zonde tot homoseksualiteit als ziekte op de langere termijn van grote betekenis voor de homo-emancipatie.